

Jag heter Tamara Nussbaum.
Jag överlevde Förintelsen.
Här berättar jag min historia.

Tamaras berättelse

Del 1 • Min uppväxt 1926–1939

Texten är en sammanställning av undertexten
till videoklippen på www.eternalechoes.org

ETERNAL ECHOES

Teach and Learn About the Holocaust

Min uppväxt 1926–1939

Min familj

Jag heter Tamara Nussbaum. Jag är född med namnet Handelsman, och jag är född i Wilno (det polska namnet för Vilnius, i dagens Litauen). Jag är född den femte november 1926.

Min mamma hette Sonja, född Chanezon. Pappa Elias, han kallades Ilusha. Det är på ryska. Jag var det enda barnet och barnbarnet. Och vi bodde tillsammans. Jag hade det jättebra, och jag var lycklig.

Morfar hade en fabrik. Och han ... han blev ”utkastad” från Ryssland 1917. De ville mörda honom, men min mamma räddade hans liv. När revolutionen genomfördes ville de döda honom. Så flyttade de till Wilno.

Så hade de ... Min morfar hade en syster. Eh... Min mormor hade en systerson i Stockholm. Han bodde här före första världskriget. Han hjälpte morfar att komma på fötter igen. Han hjälpte till med att finansiera en ny fabrik. Då öppnade han en fabrik i Wilno. Det var jättefint. Jag var ett lyckligt barn. Jag hade en lycklig barndom. Jag älskade Wilno. Jag var hemma där. Jag var född där. Det var min stad.

Vi bodde mitt i staden, på Storgatan. Vi hade en femrumslägenhet. Vi bodde alla tillsammans där. Så det var jättefint! Det var inte som här i Sverige att man bor ensam när man är gammal. Där var det tvärtom. Man bodde tillsammans och hjälptes åt. Och jag älskade mina morföräldrar men pappa kom från en annan del av Polen. Så hans familj har jag träffat någon gång. Jag kände dem inte, bara genom brev och presenter.

Det fanns alltid någon hemma. Hembiträdet eller mormor var alltid hemma. Jag fick allt som jag ville. Min morfar skämde bort mig. Jag hörde alltid min mamma säga: ”skäm inte bort henne”. Jag kände särskilt för min morfar. När han kom hem frågade han alltid först efter mig: var fanns jag? Han hade alltid godis i fickan, så att mamma inte skulle se. Hon ville inte att jag skulle äta godis.

Vi hade hemligheter. Om jag ville köpa något gick jag aldrig till mamma, för hon var sträng, eller pappa. Men jag viskade till morfar och fick pengar att köpa vad jag ville. Han reste mycket. Han reste i affärer, och andra resor. Alltid när han kom hade han jättefina saker till mig. Jag hade sådana vackra klänningar!

Och min mormor var mycket klok. Jag kunde komma ... Hon resonerade förståndigt och förnuftigt. När hon var sjuk – hon dog ett år före kriget – så var jag hos henne. Jag hjälpte henne med vatten och medicinerna. Jag var så fäst vid min familj. Ja ... Mamma och pappa skulle fostra mig, så de var lite strängare. Men...

Och så hade jag många kamrater! Jag fick en cykel av morfar när jag var tio år. Det var en dröm på den tiden! Det var inte som idag, när treåringar åker på cyklar. Jag fick allt jag kunde önska mig. Det var en harmoni hemma. Det var helt annorlunda om man jämför med hur det är idag. Vi var lyckliga på något sätt.

– Vad hette din morfar, och de andra i din familj?

– Min morfar hette Israel Chanezon, och min mormor Anna Chanezon. Men hon dog 1938. Och min moster, hon som var mamma till dessa två småbarn, hon hette Minna. Jag var elva år när jag fick den första kusinen. Så de var som syskon till mig. Han hette Moniek Pupko, och den andra, som var åtta månader, hette Anna Pupko.

Livet i Wilno

Det var många minoriteten i Wilno (Vilnius). Det fanns polacker, judar, ryssar, vitryssar, litauer och karaimer. Det fanns tyskar och ... Och vad hette de? Ja, vitryssar också! Vi levde alla tillsammans. Så ... jag hade det jättefint. Alltså, judarna höll sig för sig själva. Alla minoriteter höll sig för sig själva, trots att vi hade kontakt med varandra. Morfar hade många affärskontakter med polacker, men man hade sina ...

Det fanns en katolsk kyrka, och en grekisk-ortodox. Och det fanns synagogor. Och alla ... Man umgicks med varandra. Det var inte så att man hade stora vänner bland polacker och ryssar. Man träffade dem men ... Det var så. Det fungerade jättebra. Var och en respekterade sin religion. När det var jul, katolsk jul, såg jag alltid julgranar. Man accepterade varandra på något sätt.

Pappa var inte religiös, men min morfar gick i synagogan. Han var inte ultrareligiös. Men han var religiös, och vi firade alla judiska helger hemma. Det var stor glädje. Det var helg, det fest och trevligt. Man fick nya kläder.

– Gick du på en judisk skola?
– Det var en judisk skola, men språket var polska. Alla ämnen var på polska. Men det var religionsundervisning, om den judiska religionen. Och ... Vi var lediga på lördagar och gick i skolan på söndagar.

– Var det något speciellt med högtiderna och maten?
– Ja, maten var enligt judisk tradition. Det var *kosher*, man fick inte blanda mjölk och kött. Man vänjer sig vid sådant. Man åt inte svinkött, eller griskött. Det åt man inte.

– Hur fungerade det när man kom hem till icke-judiska familjer? Om du hade vänner.
– Ja, jag hade några vänner. Man tog det som det var. Man åt inte middag där. Man tog en bit kaka, så var det okej.

– Du hade vänner?
– Ja, många, många vänner. Det var kompisar och skolkamrater. Vi bodde nära varandra. Och vi gick på bio tillsammans. Ja, det var väldigt fint. Skolan låg inte långt från hemmet. Sedan gick jag på ett gymnasium, dit var det lite längre.

Jag tycker att jag hade en väldigt fin barndom, vad jag minns. På sommaren åkte vi till en sommarstuga utanför Wilno. Det var ... Sista året var mormor sjuk, så jag var mest inne. Jag ville vara hos mormor. Morfar han skötte sina affärer. När han kom hade han alltid bakelser till mig. Det var väldigt fina somrar. Man badade och hade kompisar där också.

Men sista sommaren, 1939, var det något. Jag satt där, och det var några kvinnor som tittade på månen. Och månen var alldeles röd. Då sa de: ”Det blir krig.” 1914 var det likadant. Jag hade ingen föreställning om vad kriget var egentligen. Jag trodde aldrig att det skulle bli som det blev. Det var rena slakten.

© 2015, 2020 Svenska kommittén mot antisemitism

Intervjuare i den videoinspelade intervjun på www.eternalechoes.org: Sarah Forssell

Omslagsfoto och undertext: Ewa Wymark

Grafisk form: Cecilia Undemark Péterfy

Jag heter Tamara Nussbaum.
Jag överlevde Förintelsen.
Här berättar jag min historia.

Tamaras berättelse

Del 2 • Livet förändras 1939–1941

Texten är en sammanställning av undertexten
till videoklippen på www.eternalechoes.org

ETERNAL ECHOES

Teach and Learn About the Holocaust

Livet förändras 1939–1941

Kriget bryter ut

Det var nämligen så ... Det var många intensiva år före kriget. Man diskuterade politik. Alltid. Så fort man satt. Om det var kvällsmat eller middag, så var det politik. Och jag minns när det handlade om Molotov-Ribbentrop-pakten. Morfar tittade på fotografiet och sa: ”Det är två rävar. Vi får se vad de vill varandra.”

Politik diskuterades mycket, mycket livligt. Man hade känslan av att något skulle hända. Alltså, Hitler tog det ena landet efter det andra, och det tredje. Jag menar, han annekterade det ena landet efter det andra, så det blev mobilisering i Polen. Då började det kännas som om kriget närmade sig på något sätt.

Men man ... Eh ... man talade om kriget, men inte så mycket. Man levde sitt liv. Tills den första september! Min moster, Lusia, som bodde i Palestina då, hon kom och hälsade på oss den sommaren. En dag, det var i mitten av augusti 1939 så fick vi ett telefonsamtal från engelska, eller brittiska ambassaden: Hon måste lämna landet med detsamma. Jag minns att hon hade två dagar på sig.

Jag minns att då flyttade vi till staden. Och vi gick på konditori och drack saft och åt en bakelse. Hon bjöd mig på det. Sen fick hon lämna Polen, genom Rumänien med båt. Och hon åkte tillbaka till Palestina. Hon åkte och sen ...

Som sagt, den första september ... Från början visste vi ingenting, det var bara radiomeddelanden. ”Det händer det och det.” ”Det är övningar här och där.” Hela tiden radio. Sen på förmiddagen kom *Messerschmitt* och började bomba Wilno.

Vi hade ingen aning! Vi bodde i östra Polen. Vi hade ingen aning om att kriget började klockan fem på morgonen! Vid polsk-tyska gränsen. Men då, när de började bomba oss, då visste vi att kriget hade börjat. Då skickade mamma mig för att hamstra, lite hit och dit. Det gjorde jag. Socker kommer jag ihåg.

Vi satt i källaren, och vi visste ingenting, att tyskarna var så långt framme. Att de under några dagar erövrade en stor del av Polen, det kom inte fram till oss. Och vi levde lite i ovisshet fram till den 17 september 1939. Vi sov ibland i källaren, ibland hemma. När det var bombattack sprang vi till källaren. Man hade ångest, ja.

Sen den 17 september 1939, vi var på Storgatan, nära där vi bodde och då såg jag några soldater. Jag tänkte: ”Herregud, vad är det för soldater? Det är inte polska. Är det tyska soldater? Nej.” Det var ryska soldater, från Sovjetunionen alltså med långa kappor, och så pratade de ryska. I Wilno kunde många ryska, nästan alla kunde ryska för det tillhörde ju Ryssland en gång i tiden. Så plötsligt blev vi befriade av Sovjetunionen!

Livet under sovjetisk ockupation

I skolan blev allting kommunistiskt. Min morfar som hatade kommunister. Han var en fara egentligen, för han sa precis vad han menade: ”Jag är inte rädd för dem. Jag gillar inte dem.” Och sådant. Men i alla fall ...

Då blev det ... I skolan fick vi lära oss ryska. Vi läste ryska författare, ryska dikter. Det är jag väldigt tacksam för. Och litauiska – det är ett väldigt svårt språk. Det är varken slaviska eller något annat. Så vi fick plugga litauiska. Plugga, plugga. Jag lärde mig lite grand.

Det var nämligen så ... att Ryssland [Sovjetunionen] annekterade Baltikum. Det var Tyskland – de lovade att Sovjetunionen skulle få Baltikum. ”De får den delen och den.” Så hela Baltikum blev ryskt. Dessutom, litauerne hade längtat efter att få sin gamla huvudstad, Wilno, Vilnius.

Och med detsamma kom det massor litauer, litauiska poliser. De var långa, kommer jag ihåg. De gjorde att det blev litauiskt. Det blev litauiskt. Allting blev Kaunas, heter det. Det var deras huvudstad förut. Men nu blev Vilnius huvudstad. De var lyckliga för att det blev så.

I skolan fick vi lära oss att vi måste hylla Stalin och sjunga sånger om Stalin. Och man fick vara mycket försiktig med vad man sa. Då var det farligt för morfar: Han sa precis vad han ville, att han inte tyckte om dem. Men som sagt, det kunde ha varit värre. Vi svält inte och vi bodde tillsammans. Vi hade varandra, så ... Det var krig, ”så är det”.

Jag kommer ihåg en dag, jag stod framför skolan. Det var 1940, i april. De ockuperade Norge och Danmark. Det kommer jag så väl ihåg. Vi stod framför skolan, och de sa att Hitler ockuperade Skandinavien. Vi fick sådana nyheter, ja. Vi var lite ”vid sidan om” det stora kriget, där i Sovjetunionen.

Och ... Och det var lite farligt på det sättet, att sa man någonting som inte passade, kunde man få åka till Sibirien. De gjorde utrensningar. På vår gata blev min väninnas pappa med detsamma tagen till Sibirien. Konstigt nog – han överlevde kriget. Och sen ...

Den 15 juni 1941, då började stora deportationer. Alla obekväma, alla intellektuella ... På natten kom de och tog dem till Sibirien. Eftersom vi var *persona non grata* (”icke önskade”), och vi hörde talas om det packades en liten väska, var och en hade sin väska. Och vi väntade att på att bli deporterade, eftersom morfar var kapitalist. Vi var redo att bli deporterade till Sovjetunionen.

Vi väntade. Det var den 15 juni. Den 21 juni marscherade tyskar in i Wilno. Jag stod framför porten. Och jag såg den mäktiga tyska armén – välrustade, unga tyskar, snyggt klädda. Det kunde inte jämföras med ryska soldater, den motoriserade tyska armén.

De stackars ryska soldaterna. Tyskarna började den 21, och den 21 var de redan i Wilno. Och de blev alla tagna tillfånga, de ryska. Det var så synd om dem. De blev misshandlade, på samma sätt som judar.

© 2015, 2020 Svenska kommittén mot antisemitism

Intervjuare i den videoinspelade intervjun på www.eternalechoes.org: Sarah Forssell

Omslagsfoto och undertext: Ewa Wymark

Grafisk form: Cecilia Undemark Péterfy

Jag heter Tamara Nussbaum.
Jag överlevde Förintelsen.
Här berättar jag min historia.

Tamaras berättelse

Del 3 · Instängd i gettot 1941–1943

Texten är en sammanställning av undertexten
till videoklippen på www.eternelechoes.org

ETERNAL ECHOES

Teach and Learn About the Holocaust

Instängd i gettot 1941–1943

Pappa och morbror försvinner

Med detsamma, bara några dagar efter att de kom skulle vi ha gula stjärnor. Och med detsamma började de plåga oss med allt möjligt. Allt möjligt. Enligt Nürnberglagarna: man fick ”inte det” och man fick ”inte det”. Man fick inte gå på trottoaren, inte gå på bio. Man fick inte ”blandas” här och där. Vi blev isolerade.

På nätterna kunde de komma och hämta folk. Det var litauisk polis. Klockan åtta på morgonen ringde Gestapo på, med sådana där läderjackor. De började skrika att de ville ha guld. Precis som om vi skulle ha guld! De skulle ha pengar och allting.

Och, eh ... Vi hade två ingångar, en från gatan och en från köket. Så när de kom gick min morbror och min pappa ut på gatan. De kom från köket, Gestapo. De började skrika att de skulle ha det och det. Sen tog de in morfar i ett rum, och stängde. Jag trodde att jag skulle dö av skräck. De skrek på honom. Han gav dem det de ville. Jag vet inte, det var inte mycket, men ... Ja. Sen när de gick, öppnade de den andra dörren. Så hittade de morbror och pappa. De tog dem till ”arbete”, som det kallades. Ja.

Men – det fick vi veta senare – de blev dödade med detsamma. Vi trodde att de jobbade. Det kom folk till oss, vi hade ett hembitråde. Hennes släktingar kom och sa var morbror och pappa fanns – någonstans där de bodde, på en liten ort. Jag kommer inte ihåg vad den heter. De ville ha pengar till dem. De ville ha kläder till dem. Och vi gav det. Men, det var inte sant.

Morbror och pappa var ingenstans. De kunde inte ge dem kläder och pengar. Det var bara lurendrejeri. Alla ville göra affärer av detta. Alltså, vi trodde inte att de var döda. Vi trodde att de var på arbete, hela tiden. Och det kanske var bra, ja. Så länge vi var tillsammans gick det. Vi trodde att de jobbade.

Så var vi hemma: Morfar, barnen, moster, mamma och jag. Nästa gång ... Eh, klockan tolv på natten ringde det på dörren. Då kom litauisk polis. De sa till oss: ”Inom en halvtimme ska ni lämna huset och gå ut.” Det var en stor gård vi hade. Med de små barnen gick vi ut där. Och vi övernattade. Det var en julnatt men ganska kallt.

Vi sov ute, och de ”stämplade” lägenheten. Nästa dag ... vi visste inte vart vi skulle ta vägen med små barn. Morfar hade en bror. Han bodde – sen blev det en del av gettot – och där fick vi bo några dagar. Det konstiga var att efter några dagar fick vi nycklarna tillbaka, till vårt hem. Jag kom ihåg hur ljuvligt det var att sova i min egen säng! Och att vara tillsammans hemma. Då var vi hemma.

Så länge vi var tillsammans tycker jag att det var underbart, så länge vi var tillsammans allihop. Då var vi där, fram till början på september. Jag tror att var omkring den nionde september. Då fick vi lämna hemmet och flytta till gettot.

Tvångsarbete och skräck

Den nionde, jag tror att det var den nionde september, 1941. Då fick vi lämna våra lägenheter. Och vi fick gå till gettot. Det fanns två getton i Wilno. Det lilla gettot och det stora gettot. Vi hamnade i det lilla gettot. Där ... jag var ... Jag bodde där i ett litet rum tillsammans med min mamma, min moster Minna, och mina små kusiner. En var två och ett halvt år och den andra var åtta månader. Och min älskade morfar. Han var sextiofem år då. Jag tyckte han var mycket äldre, men så tycker man alltid om morfar.

Vi bodde mitt i gettot. Det hette Gaona-gatan 18. Och sen ... En dag kom inte min mamma, hon var ute och arbetade. Jag tittade ut genom fönstret. Så blev hon stoppad av en litauisk polis. Polisen ville skicka iväg henne med detsamma från gettot. Då sprang jag ut, och jag hade en klocka på mig. Jag kunde lite litauiska för det fick vi lära oss. Jag sa: ”Du får klockan om du släpper min mamma.” Det gjorde han. Jag var lycklig, att mamma kom tillbaka till det lilla rummet i gettot, där vi bodde alla: Morfar, min moster och barnen, min mamma och jag.

Min moster hittade en affär där man kunde få lite mjölk till de små. Så vi ... Så gick jag och arbetade där och tiggde hos bönderna så jag fick lite mat till barnen.

– Hur gammal var du?
– Vad var jag? Jag var 14 år.
– Vad arbetade du med?
– Jag ... med att gräva.
– Gräva?
– Ja, just det.
– Grävde ni utanför gettot?
– Jag tror det var att gräva, någonting. Men vi hade lunchrast. Lunch hette det på den tiden. Vi hade en liten rast, så gick jag till bönderna runtomkring och ... Inte varje dag. Jag hade aldrig tiggat. Jag minns, när vi var i gettot då tvättade jag golvet för första gången. Min morfar blev ledsen, för att jag var tvungen att tvätta golvet. Alltså, de var inte vana vid det. Jag var barn i deras ögon.

Som sagt ... Så var vi där i det rummet. Men det var också en ... Det var en gata utanför, och vi hörde på kvällarna när litauerna kom, litauiska soldater, och samlade folk. Och de åkte till Ponary.

Men vi trodde fortfarande inte att de mördade folk. Man trodde inte, man ville inte tro! Min morfar träffade några bekanta. Det var en liten synagoga dit han gick. Och när han kom tillbaka sa han: ”Engelsmännen och fransmännen är snart här.” Det var sådana ... För att överleva behövde man ha lite ”historier”. Och vi var lyckliga, men herregud! Det var ju ingenting. Man berättade bara för att muntra upp.

Ja, så en dag ... så kom de. Och det var hemskt. Folk skrek och grät! Den lilla skrek så vi stoppade socker i munnen på barnen. De skulle inte skrika. Vi satt där i det lilla rummet. Och vi hörde deras fo ... fötterna, nära oss. Alltså ”tramp, tramp, tramp” på trappan. Och de var ... De tömde hela huset! Men just vår lägenhet ... Vi höll på många gånger att dö av skräck. Just vår lägenhet blev kvar. Det var den hemskaste tiden, när vi satt sådär. Men vi var tillsammans. Vi var tillsammans, ja.

Sen på morgonen ... Då hade de tagit alla till Ponary, alla människor. Det var inte många kvar! Vi kanske var 70–100 personer som blev kvar efter aktionen. Det var många tusen som bodde där. Så samlades vi alla. Och då skulle vi till det stora gettot.

Ensam kvar

Morfar hittade ett rum i stora gettot. Det gick med detsamma rykten att det skulle bli en aktion igen. Och morfar gick ut lite grann. Där träffade han en släkting. Vi kände honom men umgicks inte. Den släktingen jobbade med tyskarna. Alltså, inte *för* tyskarna men han hade anställning. Och han hade "ett vitt pass". Han skulle inte stanna kvar när det blev aktion. Han hade inga barn, han och hans fru. Barn upp till femton år kunde följa med. Så min morfar ... räddade mitt liv på det sättet: Han (släktingen) skulle ta mig som sitt barn.

Och på kvällen ... De sa inget till mig. På kvällen kom den mannen. Han ville att jag skulle följa med honom. Jag ville inte lämna familjen. Jag grät och sa: "Jag vill gå med dem." "Jag vill inte räddas." Morfar sa till mig: "Du måste överleva. Hör på nu." Om du överlever, om det händer något med oss. Vi visste inte att de sköt folk där. Då kan du rädda oss. Du kan vända dig till myndigheterna. Han var så blåögd. Då tänkte jag: "Om det händer oss något, lever jag kvar så kan jag ..." Jag visste inte att de blev skjutna.

Det konstiga är, att den lille två och ett halvt-åringen, när han lekte sjöng han en sång: "Vi åker till Ponary, vi åker till Ponary." Barnen snappar upp sådant. Morfar sa: "Du ska överleva, du måste ..." Så följde jag med honom. Min mamma följde med, hon var helt lugn. Hon grät ingenting, ville inte visa någonting. Jag stannade där en natt som var fruktansvärd: På morgonen skulle vi gå ut till släktingens arbete och lämna de andra i gettot.

Så ... mamma gick med dit. Jag höll henne, och ville inte lämna henne. Sen gick hon. Så skulle jag sova där, men kunde inte. Det var mycket folk och barnen skrek. Man sjöng för barnen. Jag kunde inte ... Jag tänkte på mina ... hela familjen. Sen, dagen efter, samlades vi tillsammans på en plats. De som jobbade för tyskarna skulle lämna gettot. Då såg jag ... Då kom min mamma. Hon gav mig sin finaste kofta och lite att dricka. Hon stod hela tiden lugn, lugn. Jag stod där och jag grät hela tiden. Sen när vi gick, vände jag mig och såg att mamma grät. Vi skulle aldrig ses igen.

I alla fall ... Jag gick ut där, på hans arbete. Där satt det många familjer, jag grät hela tiden och de orkade inte med mig. "Vi orkar inte, vi har alla sådana öden." "Du får sluta gråta." Men det gjorde jag. Och genom fönstret såg jag folk som gick till Ponary. Jag trodde jag skulle dö! Jag ville inte vara där, jag ville springa till dem. Näja, men i alla fall, så var vi där. På kvällen fick vi komma till gettot. Det första jag gjorde: Jag sprang till vår lägenhet. Jag tänkte att kanske, kanske ... Men ingen var där. Ingen var där. På golvet låg lite socker, liten leksak. Men ingen var där.

Det var en som sa till mig: "Vi ville rädda din mamma." Det fanns ett skåp där. Men din mamma ville inte lämna sin syster, och hon tog pojken. Det var det hemskaste jag varit med om. Jag la mig på golvet. Jag var inte femton år än. Jag skulle fylla i november. Jag skrek att de har trampat på mitt hjärta. Och jag ville inte leva. Och ... så låg jag där och skrek. Ingen tog hand om mig.

Plötsligt kom min morbrors bror, som hette Noa. Han var i polsk-tyska kriget, hade blivit mobiliserad. Vi hade inte hört av honom under hela tiden. Men plötsligt ser jag Noa. Så frågar han mig: "Var är alla?" "Det finns ingen, det är bara jag." Jag sa: "Du kan döda mig, alla kan döda mig, jag vill inte leva längre." Då sa han: "Du är ung, du kommer att överleva och få ett liv."

Sorg och tröst i gettot

Mitt liv kan jag dela i två delar under kriget. ”När jag har min familj.” Hur dåligt det än är, så är vi tillsammans. ”När jag är ensam.” Jag bryr mig inte om vad som händer längre. Jag brydde mig inte om jag skulle leva, eller *inte* leva. Alla var borta, vad skulle jag leva för? Men i alla fall ... Det var en ... jag bara grät hela tiden och träffade ingen. Det var en depression.

Sen kommer jag ihåg, när jag fyllde femton år. Det hade alltid varit en sådan fest. Jag gick på något sätt där, och satt och grät. Ingen visste att jag fyllde år, det var så. Dagarna efteråt var hopplösa. Jag hade ... det fanns ingenting som jag brydde mig om.

Det fanns också ett bibliotek i det gettot. Det är ett mycket känt bibliotek som heter Strashun i Wilno. Där hade jag varit inskriven sedan jag kunde läsa. Jag gick alltid dit med min familj. Det var den enda ljuspunkten jag hade i livet – att låna en bok! Och komma ifrån lite grann. Annars var jag inte intresserad av någonting. Jag hade sorg i hjärtat, och jag kunde inte leva utan min familj.

Och mitt liv ... Jag brydde mig inte om livet. Ibland kom bomber och alla sprang. Jag satt uppe. Jag ville inte leva, jag hade ingenting att leva för. Det var så, helt enkelt. När jag jobbade – vi fick inte gå på trottoarer, utan på gatan för vi var *Untermenschen*. Plötsligt dök min före detta granne upp, som vi inte hade någon direkt kontakt med. Vi brukade säga ”goddag” och ”adjö” och sådant. Han frågade: ”Var har du din familj?” Så sa jag: ”Det är ingen som lever längre.” Han fick tårar i ögonen. Han tog sin portmonä, öppnade den, och jag fick alla hans pengar. Han riskerade livet, för att han gick på gatan. Jag glömmer aldrig detta! Ja ... Det är olika människor. Man kan inte säga ... Bland alla fanns förrädare och fina människor.

Arbetet i gettot

– Sen arbetade du om dagarna?

– Ja, i en tysk fabrik. Vi gjorde sådana där skor för soldater. Men jag var där bara en eller två månader. Då satt jag där automatiskt, satt som jag var tvungen att göra. Sen var jag igen i det rummet. Som sagt, en dag fick jag gå och jobba. Det var många kilometer från gettot. Det var på flygplatsen, vi skulle röja och arbeta fysiskt. Sen, fram och tillbaka. Det var sju-åtta kilometer tillbaka till fots.

Jag mådde inte bra. Så nästa dag struntade jag i vad som händer mig. Och jag gick inte till jobbet. Jag stannade i rummet. Och på kvällen, när jag inte gick, kom judiska polisen. De tog mig till fängelset. För att jag struntade i att gå till jobbet. Det var i en källare. Det var verkligen svart bröd, inte som i svenska fängelser. Det spelade ingen roll vad de skulle göra. Jag satt bara där. Sen, på morgonen ... tog de mig.

Jag kommer inte ihåg på vilket sätt jag kom till flygplatsen igen. När jag var där hörde jag några skott, ”bam, bam, bam”. Så såg jag någon som låg på golvet död. Jag tänkte: ”Vad händer? Nu ska de döda oss på det viset.” Så jag sprang. Jag slängde mina träskor. Och jag sprang. Det var min mammas födelsedag, den 6 augusti 1943.

Så plötsligt ... Jag gömde mig vid något gammalt polskt flygplan, från före kriget. Så plötsligt kom det en tysk med en stor hund. Han sa till mig att jag ska följa med honom. Då sa jag: ”Ska jag dö så kan du döda mig nu. Det spelar ingen roll.” ”Ah, dumma *Menschenkind*”, sa han till mig. ”Du ska jobba, du ska till jobbet.” Det trodde jag inte, men han tog mig i alla fall. Jag kom till ett ställe där det satt mycket folk och väntade på något. Efter en stund – man visste inte var man skulle hamna och efter en stund åkte vi till järnvägsstationen.

© 2015, 2020 Svenska kommittén mot antisemitism

Intervjuare i den videoinspelade intervjun på www.eternalechoes.org: Sarah Forssell

Omslagsfoto och undertext: Ewa Wymark

Grafisk form: Cecilia Undemark Péterfy

Jag heter Tamara Nussbaum.
Jag överlevde Förintelsen.
Här berättar jag min historia.

Tamaras berättelse

Del 4 • Tiden i läger 1943–1945

Texten är en sammanställning av undertexten
till videoklippen på www.eternalechoes.org

ETERNAL ECHOES

Teach and Learn About the Holocaust

Tiden i läger 1943–1945

Vidare till arbetsläger

Och tåget kör, och vi kör och kör. Jag tänkte: ”Herregud, kriget – det är bränslebrist, varför ska de döda oss någon annanstans?” ”Varför ska de inte döda oss (här)? Det är bensin, det kostar.” Så tänkte jag. Jag hade runt halsen, ett fotografi av min mamma. Och jag tog fram det. ”Nu när jag ska dö, när de ska skjuta mig då ska jag tänka på dig mamma, och alla. Det blir min sista tanke.”

De kör, och så plötsligt stannar tåget. Någon som öppnade luckan och frågade – det var en järnvägsstation: ”Var är vi?” Någon svarade: ”Riga.” Riga? Vad skulle de med oss till i Riga? Så körde vi och körde. En dag – det var några dagar efter 6 augusti, det tog lång tid, resan så hamnade vi i Tallinn. I Tallinn! Det var kallt.

Ja, och sen tog de hand om oss och de körde oss till Vaivara. Vaivara var ett koncentrationsläger. Där fick vi vara och jobba, fysiskt alltså. Gräva, gräva och gräva och så. Jag kom dit och såg baracker, och många i samma barack och människor som jag aldrig sett och svor. Jag har aldrig hört sådant. Det var hemskt men jag brydde mig inte. Vi fick arbeta från morgon till kväll. Stå och gräva, gräva. En halvtimmes lunchrast. Lunch låter fint, men det var en liten tunn soppa. Sen tillbaka till barackerna, och jobba, jobba.

– Vad hade du för kläder?
– Vad sa du?
– Vad fick du ha för kläder?
– Jag hade bara en klänning, och inga skor, eftersom jag flydde. Men sen fick vi: De som de dödade, vi fick deras kläder. Man tänkte inte på det. Man måste ha kläder. Ja, så vi fick ... och jag jobbade.

Plötsligt – jag var ung, 17 år – fick jag arbeta i ett holländskt kök, hjälpa till. Det var många holländare där. Och det var sådana som var involverade i SS, och andra. De var hyggliga mot oss, holländarna. Det var fint, de tog hand om oss, holländarna. Vi fick äta, vi fick potatis. Det var inga tyskar, det var holländare. Det var i alla fall något. Man tyckte ... ja, det finns trevliga människor. Sen flyttades de till fronten.

Jag blev ... Då fick jag jobba i det judiska köket. Det var inte ... vi skulle koka te när de gick på morgonen. Det var bättre än att stå på gatan och gräva när det regnade och allt. Så jobbade jag där, och jag försökte hjälpa folk. Det fanns tyfus-baracker. Då tog jag dit – jag gömde lite mat. Jag tänkte på att man kunde bli smittad. Det gjorde mig detsamma. Jag tog lite mat och de skrek, de var så hungriga. Tyfus är farligt. Man kunde få tyfus, men jag tänkte inte i de banorna. Jag gav dem lite mat, här och där.

Det var hemskt. Det var *Appell* (uppställning). Mitt på morg ... på natten, då vi skulle ställa upp och skulle höra att ”alla judar, de ... är parasiter allting, det värsta”, fick vi höra av *Lagerführer*.

Med Anushka till Tallinn

Sen träffade jag en, hon var från Litauen. Hon hette Anushka. Det var en mycket vacker kvinna och hon kunde många språk. Till och med tyskarna hade respekt för henne. Det var en tyska, lesbisk, som blev kär i henne. Hon visste inte vad hon skulle göra. Kvinnan skickade kärleksbrev. Man kunde inte svara, det var väldigt jobbigt.

Hon (Anushka) var nio år äldre än jag. Hon var gift och hennes dotter hade de dödat. Tyskarna hade mördat hennes dotter, och hennes man var i samma läger. Sen tog de honom någonstans. Men vi två blev vänner. Vi hade ett sådant galghumoristiskt liv. Till allting hade vi en kommentar. Och vi kunde skratta åt saker, man absolut inte får skratta åt. Men det räddade livet på oss! Till exempel: Tyskarna skickade oss ... de rakade huvudet på oss. Och vi skulle ”bada”, det var lite vatten. Sen skulle vi marschera helt nakna framför deras ögon! Och kommentar alltid. Så Anushka sa: ”Upp med huvudet!” Och vi ”upp med huvudet”. Vi tittade sådär på dem. Det var vår lilla protest. Sen hittade hon på en modell: Man gjorde en liten ros. Vi hade inget hår, men var kvinnliga. Hon var fantastisk Anushka!

Vi ... jag var mot henne också. Hon blev min syster, min familj. Men i alla fall ... Jag och Anushka blev bästa vänner och det hjälpte mig faktiskt få lite mer mod i livet. Och komma ur depressionen på något sätt. Så en dag, när vi var där ... Fångarna piskades. Och på kvällarna: ”Appell!” Så samlades alla. Piskrapp, 25 piskrapp. Såsom de gör nu i andra länder. På stjärten. Vi fick stå och titta. Människorna hade stulit lite bröd eller något, så de blev piskade. Appell, och appell på natten. De plågade oss.

Sen ... hörde vi kanoner. Och det var inte långt från Narva. Men vi hade ingen aning, att det var 1943-44 ... Att ryssarna började sin offensiv. Vi visste inte vad det var men vi hörde kanoner. Och ... då skulle de stänga lägret och vi skulle skickas bort. Då fick vi en sådan marsch till Tallinn, vi fick gå. Det var snö och kallt. För den som inte tålde ... vi hörde ”pang, pang” på vägen, ja. Vi gick i snö och jag satte mig i snön och jag höll på att somna och Anushka: ”Pang! Du får inte sova, det blir din död!”

De som kom fram till Tallinn – vi hade ett litet uppehåll i, jag vet inte vad det heter i alla fall var det någon dags uppehåll. Det var en sådan dödsmarsch, eller vad ska jag säga. De som kom fram till Tallinn blev placerade på båtar, fartyg vi placerades, som överlevde hela marschen. Så körde, och körde vi. Så kom vi till Stutthof.

I läger i Tyskland

Vi kom till Stutthof, där fick man inte jobba. Där var det en annan metod. Det var ryska prostituerade som var våra *Blockälteste*. Vi gick upp klockan halv sex på morgonen. Då kom de, och skulle hämnas på oss, med en hink kallt vatten. Den som inte hann så fort fick en hink med kallt vatten på sig.

Och ... Man jobbade inte, man hade diarréer, så halva tiden stod man i kö för att komma till toaletten. Och det var långa köer. Sen, det de också gjorde: De tog tidningar, rev i små bitar och slängde på gräsmattan. Det fick vi plocka. Vi fick stå och plocka. För dem var det en glädje.

I alla fall, vi var där och man visste inte hur länge man skulle vara där och leva eller inte leva. Det var bara att överleva från den ena dagen till den andra.

Sen, plötsligt en dag samlade de unga flickor och jag var 17 år. De skulle skicka oss till arbete. Och så ... Vi skulle få nya kläder. ”Kläder”, ja det låter väldans anspråkslöst, men de sa det, att vi skulle ha. Och jag fick en klänning. Vi skulle sy våra nummer, fram och bak. Plötsligt fanns det inget ljus och när jag tittade upp, hade någon stulit min klänning. Jag stod halvnaken utan kläder. Det var en rysk prostituerad där, så sa jag: ”De har stulit min klänning.” ”De har stulit min klänning, vad ska jag göra?” Och istället för att tycka synd om mig, så började hon sparka på mig. Ja, så var det. Till slut hittade jag en annan klänning och jag blev skickad till Tyskland.

Vi hamnade i Hamburg (Langenhorn-Hamburg). Ja, ja ... baracker. Vi fick arbeta på en ammunitionsfabrik, och ”tillverka” tyska segern, ja. Vi gick där, och satt och jobbade. Det var inte bara vi där, det var fransyskor som var väldigt målade. Vi tittade på dem, de var riktigt kvinnliga. Det var olika nationaliteter.

Så jobbade jag där, och vi försökte fuska också, naturligtvis. Så fort de inte såg, arbetade vi inte. Vi ville inte hjälpa dem till segern, så vi gjorde ingenting.

– Det var ett visst motstånd?

– Ja, det var vårt motstånd.

Så var det bombanfall mot Hamburg. Jag stod där och jag såg att Hamburg brinner. Jag tänkte: ”Gud, det skulle vara en lyckans stund att bli dödad av en engelsk bomb!” Ja, okej, men det var det. Jag jobbade på den fabriken. Det var monotont arbete, från tidig morgon till sent på kvällen.

Sen blev jag utvald att bli en häst. ”Häst”, jag kallar det för häst. Jag skulle dra en kärra med mat och allt vad de behövde till lägret. Herregud, jag hade inte så mycket krafter. Men det var två tyskar, *Deutscher Mädel*, SS-kvinnor som följde med mig. Jag drog och drog kärran, och fick lasta på ryggen tunga säckar med potatis. Jag fick inte ta något själv. Gick jag inte tillräckligt fort sparkade de mig.

På slutet kom det ungerska judar, och romer. Massor med romer. Sen blev vi evakuerade igen. Jag kommer inte ihåg om det var med tåg eller något annat.

– Du minns inte hur ni togs därifrån?

– Jag minns inte. I alla fall hamnade vi i Bergen-Belsen. Och det var det värsta jag har varit med om.

© 2015, 2020 Svenska kommittén mot antisemitism

Intervjuare i den videoinspelade intervjun på www.eternalechoes.org: Sarah Forssell

Omslagsfoto och undertext: Ewa Wymark

Grafisk form: Cecilia Undemark Péterfy

Jag heter Tamara Nussbaum.
Jag överlevde Förintelsen.
Här berättar jag min historia.

Tamaras berättelse

Del 5 · Befrielsen och erfarenheter efter krigsslutet 1945

Texten är en sammanställning av undertexten
till videoklippen på www.eternelechoes.org

ETERNAL ECHOES

Teach and Learn About the Holocaust

Befrielsen och erfarenheter efter krigsslutet 1945

Sjukdom och död i Bergen-Belsen

Vi kom. Liken låg döda på gatorna. Mitt i alltihop stod en orkester och spelade. Det var fruktansvärt!

Vi fick komma till en barack. Där låg halvdöda människor som man fick bära ut, så fick de dö utanför. Så fick vi gå och lägga oss på deras platser. Det var något fasansfullt!

Man fick ingenting. Man bara väntade på döden. Det var bara lik och lik och lik. Jag kommer inte ihåg om vi fick någonting. Jag var så fruktansvärt törstig. Det fanns en liten sjö där. Den var förgiftad, men jag drack vattnet och blir jättesjuk. Jag fick sådana diarréer. Det var bara att överleva eller inte. Jag överlevde.

Man blev så likgiltig. Men jag hade Anushka. Vi liksom ... Vi tänkte inte att vi skulle överleva, men vi hade varandra. Så gick dag efter dag.

Det var fruktansvärt. Det var bara döden. Vi väntade bara på döden egentligen, för det var bara lik där. Ingenting, ingenting. Vi fick inte göra någonting.

Befrielsen och resan till Sverige

Den 14 april 1945 ... Det var ett fantastiskt fint vårväder, ljummet och fint. Men det tänkte man inte på, men det var inte kallt i alla fall. Så stod jag och Anushka, och vi tittade på vakten. Det var inte som vanligt. Vi kunde inte se i vaktornet, att vakten var där. Någoting var annorlunda, men man tänkte inte på det.

Nästa dag, den 15 april det var en som dött bredvid mig. Jag ligger apatisk på britsen. Plötsligt hör jag något som händer. Folk skriker. Jag går ut. Och jag går fram och fram ... Gud vad jag ser: engelska soldater har befriat ... När första euforin var över tänkte jag: ”Jag har ingenstans att komma till. Jag har ingenstans.”

Så var vi i lägret. Och folk dog. Jag kommer ihåg, som de visade på tv:n, när tyskarna kommer: De samlade alla tyskar från staden, och de skulle se vad de gjort. Inte de, men vad deras regering, eller Hitler har gjort. Och jag kommer ihåg dessa ansikten. När de tittade och ”oh”. Dessa ansikten! De ville inte titta. De ville inte erkänna att det var sant. Men de var tvungna!

Sen var det sådär, jag måste komma därifrån. Då tänkte jag: ”Jag har min moster i Palestina, och morbror i Frankrike. Och min mammas kusin i Stockholm. Jag skriver till Stockholm.” På den tiden var posten bra. Jag skrev. Jag satt en hel natt och skrev – och grät – ett brev till honom. Jag har brevet som han svarade mig med också. Så skrev han: ”Vi vill att du kommer till Stockholm, och ska ta hand om dig. Vi trodde att inte någon levde överhuvudtaget.”

Så skrev han med detsamma till min moster och morbror. Alla ville att jag skulle komma till dem. Jag bestämde mig att åka till Stockholm. Här hade det inte varit krig. ”Jag åker till Stockholm.” Det ordnade sig att jag åkte. Det var i oktober 1945, i slutet av oktober. Det var samma dag som jag anlände, samma dag som jag miste min familj. Den 22 ... 23 oktober. Det var 1945, och 1941, ja.

Så jag anlände till Ramlösa brunn i Helsingborg. Och efter tre veckor åkte jag till Stockholm. En detalj, det var någon som gav mig en liten Aladdinask. Jag glömmer aldrig. Jag åt upp allt på en gång: Hur jag njöt! ... ja, men i alla fall kom jag till Stockholm, och så kom jag dit.

Jag hade inte läppstift. På den tiden, med läppstift, kanske de trodde att jag var en dålig flicka. Jag hade lite innan, men tänkte ”jag ska inte ha läppstift”. Så väntade de på centralen. Så kom vi hem till honom. Jag kom direkt från Bergen-Belsen till en lägenhet på Östermalm! Vackert möblerat. Det var en metamorfos (fullständig förändring). På trappan, en röd matta. Det var så fantastiskt att komma dit! Maten stod på bordet, och släkten samlades. Det var något fantastiskt! Man vänjer sig vid det goda. De tog hand om mig.

© 2015, 2020 Svenska kommittén mot antisemitism

Intervjuare i den videoinspelade intervjun på www.eternalechoes.org: Sarah Forssell

Omslagsfoto och undertext: Ewa Wymark

Grafisk form: Cecilia Undemark Péterfy

Kort extra intervju

– Hur hanterar man sådana svåra erfarenheter? Hur har du hanterat det du varit med om?

– För det första, jag var ung. Det var så underbart av min släktning att ställa krav på mig med detsamma. Ingen svenskundervisning. Ingenting. [Han sa:] Du ska ha ett yrke. Och han var sträng. Han kollade mig, kollade mig hur det var här och där, killar och allting. Jag fick inte dansa och sådant där. Jag fick med detsamma komma in, de hade ett socialt liv – med gäster och bjudningar och sådant.

Sen liksom ... det var svårt. Det var ett helt annat liv i Sverige. Jag tyckte att det var så småaktigt. Jag var van vid stora problem. Här var det ”kotletten var inte genomstekt”. Jag tänkte ”herregud, har de inget annat i huvudet”. Så reagerade jag många gånger. Ibland sökte jag upp mina kompisar för att tala samma språk. Sen såg man deras fotografier, från 1943 och ... Jag tänkte ”herregud”, ja.

[Min släkting] ställde krav på mig. Man måste ställa krav på en människa, annars blir man ingen. Jag beundrar mina kompisar, mina lägerkamrater som kom hit. De fick ingenting av svenska staten. De fick klara sig själva, de fick söka jobb, gå på undervisning. [...] Han ställde dessa krav. Han [ringde till] sjuksköterskeskolan. Det var strängt, vi fick inte ha killar där, eller något sådant där. Det var liksom internat på något sätt.

[Så fortsatte] livet. Sen blev det sådär, man åkte till Frankrike några månader, man hittade killar, man hade kul, man dansade. Så kom man tillbaka och gick i skolan. Det var hårt. Jag skulle vara på Södersjukhuset så tidigt, klockan 07.00. Det var hårda tider, det var sjuksköterskor som ställde krav [...]

Sedan gifte jag mig med min man. Vi fick barn. Vi pratade alltid om våra upplevelser. Jag har pratat med mina vänner, pratade jag om detta. Jo, min man gick till tandläkaren, det var en tysk [...]. Han blev så intresserad av min man att han började ringa till oss och han ville komma till oss. Då visade det sig [att] han kämpade i Stalingrad. På något sätt, han ville visa en god vilja, och det tar man emot. Han kom till oss, vi var bjudna till honom. Vi var vänner. [...] Med hans tredje fru – hon var också tysk tandläkare – vi var så goda vänner. Hon var sjuk [...] jag satt där på sjukhuset när hon tog sista andetaget. Jag var där, hon hade bjudit mig med sina föräldrar från Berlin. Hennes pappa var [skomakare]. Vi pratade, det var gemytligt och allting. Sedan ringde hon mig. Hon var mycket ärlig, och sa: ”Jag var så rädd, för mina var riktiga antisemiter. De tog ett hus från judar, 1938. Sen kom judarna tillbaka och ville ha det. Och de hatar judar, så jag var så rädd att det inte skulle bli bra när du var hos oss.” Och det uppskattade jag, att hon var så ärlig [...].

© 2016, 2020 Svenska kommittén mot antisemitism

Intervjuare vid extra intervju: Ewa Wymark och Sarah Forsell

Grafisk form: Cecilia Undemark Péterfy